

ГЛИГОР М. САМАРЦИЋ¹

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ С ПРИВРЕМЕНИМ СЕДИШТЕМ
У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ЗА ИСТОРИЈУ

БИЉЕШКЕ О КОМУНИКАЦИЈИ МОКРИ ДО – ДИЛУНТУМ СА УСПУТНИМ НАСЕЉИМА²

САЖЕТАК. У раду се презентују подаци о комуникацији Мокри до–Дилунтум са успутним насељима. Од станице Леусинијум (Паник) пут је ишао сјеверно до мјеста Мокри до одакле се рачвао у два правца. Један крак је ишао западно преко Плане, Ораховица и Берковића у Дилунтум, а други сјеверно у унутрашњост провинције Далмације преко Гацка ка Подрињу. Археолошки налази са југа провинције Далмације (источна Херцеговина) указују на то да је на овом подручју релативно рано била развијена мрежа римских комуникација. Такође у раду се презентују подаци о новим запажањима са терена о остацима пута и насеља на овом подручју.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: комуникација, насеља, источна Херцеговина, јужна Далмација, Мокри до, Дилунтум.

¹ gligorijas@yahoo.com

² Рад је резултат истраживања у оквиру научноистраживачког пројекта ИИИ 47023, *Косово и Метохија између националној идентитетској и евроинтеграција*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Рад је примљен 12. октобра 2015, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 25. децембра 2015.

Истраживања која је на подручју билећких Рудина спровео В. Радимски указују на насељеност и развијеност овог подручја у предримском периоду. У овом атару он је набројао преко двије хиљаде камених тумула, а неке од њих је истражио (на локалитетима Бијељани, Дивин, Бијела Рудина, Плана и Моско) (Radimsky, 1894, стр. 97-103).

Пут Мокри до-Дилунџум представља наставак комуникације Епидаурум-Леусинијум за коју значајне податке доноси *Tabula Peutingeriana* наводећи путне станице (Tab. Peut. V 467, 468) (сл. 1). Данас је тешко поуздано утврдити трасу овог пута, али се на појединим мјестима може претпоставити његово постојање. Као најјачи путоказ служе остаци насеља и материјални налази који указују на општи правац цесте (сл. 1) (Evans, 1883, стр. 101-104; Kreševljaković, 1957, стр. 49; Popović, 1990, стр. 32-35).

О овом римском путу мало се писало у модерној историографији. На његову цјеловиту трасу указао је једино И. Бојановски. На основу великог броја градина и тумула који се налазе поред комуникације, он сматра да је ријеч о предримској саобраћајници коју су доградиле Римљани. Ову тврдњу поткрепљује налази-ма из једне гробне громиле (V вијек п. н. е.) недалеко од поменуте комуникације, у близини насеља Плана. Ријеч је о прилозима као што су сребрни накит и прстење, бронзани грчко-илирски шлемови, бронзане укоснице, игле и фибуле, и жељезно оружје (све грчке производње). О накнадним укупима свједоче стакло и пређице римске производње (Војановски, 1976, стр. 17-44). За разлику од Бојановског, А. Еванс је сматрао да је ова комуникација дјело римских инжењера који су радили у вријеме цара Клаудија (41-54. године) (Evans, 1883, стр. 104-105).

Почетна тачка комуникације Мокри до-Дилунџум била је, претпоставља се, раскрсница путева, која се лоцира 8 км сјеверно од Билеће, на локалитету Мокри до (Поповић, 1990, стр. 32-33). Одатле је пут ишао према Сланим доловима, гдје се највјероватније налазило стајалиште (судећи по налазима и остацима урушених грађевина од обрађеног камена) (Radimsky, 1894, стр. 97-103; Пејановић, 1955, стр. 3-65; Веšlagić, 1971, стр. 381, 385; Дедијер, Ђурић-Козић, Филиповић, Мићевић, 2004, стр. 192-195; Popović, 1990, стр. 32-33). Од овог стајалишта комуникација је ишла благим успоном у правцу Планског поља, према Великој планској градини (Војановски, 1985, стр. 15-19; Војановски, 1987, стр. 51; Popović, 1990, стр. 57-62). У модерној историографији се сматра да је значајнији римски центар постојао и на Плани (данас насеље на

магистралном путу Билећа–Столац) (Војановски, 1985, стр. 15-19; Војановски, 1987, стр. 43-58; Роровић, 1990, стр. 57-62). На Планском пољу се изоравају темељи римских зграда и грађевинских материјала. Источније од Плана и Планског поља налази се градина Каштело. На њој су се сачували остаци зида у малтеру, што потврђује да је на илирској градини било подигнуто римско утврђење (Војановски, 1985, стр. 15-19; Војановски, 1987, стр. 43-58; Роровић, 1990, стр. 57-62). Западно од Планског поља налази се Велика планска градина са остацима камене градње кружног облика. И. Бојановски наводи да је на њој пронашао остатке римског зида и римске керамике, док Ч. Поповић (вршећи рекогносцирање терена, доцније) није наишао на те остатке (Војановски, 1985, стр. 15-19; Роровић, 1990, стр. 57-62). Источно од ове градине, на удаљености од око 1 км од Планског поља, налази се римски дунар. И. Бојановски сматра да топоним Плана највјероватније треба идентификовати са каструмом *Plana* у коме је био рођен Гај Марције Јустин, ветеран из редова племена Далмата (CIL XI 76). Разматрајући ову претпоставку, Бојановски наводи да је овај морнар Равенске флоте, поријеклом из овог краја, припадао илирском племену Деремиста. Етноним Далмата, наведен у његовом натпису, означавао је становнике Далмације као провинције (Војановски, 1988, стр. 111).

Узимајући у обзир материјалне остатке (уз уважавање конфигурације терена), долази се до закључка да се римско насеље налазило на простору Плана, те да је Каштело био рефугијум овог насеља (Војановски, 1973, стр. 137-187; Војановски, 1985, стр. 15-19; Војановски, 1987, стр. 43-58; Роровић, 1990, стр. 57-62). Није до краја разјашњено гдје се налазио политичко-административни центар заједнице Деремиста (између Мелкумана на сјеверу и Даорса на западу треба тражити Плинијеву *civitas Deraemistarum*) – каснији римски муниципални центар – у Ораховицама или Плани (Plin. HN III 143; Војановски, 1985, стр. 7-24; I. Војановски, 1988, стр. 110-115). Нама се чини да је предност на страни Ораховица, гдје су нађене богатије и квалитетније грађевине (Војановски, 1973, стр. 137-187; Војановски, 1987, стр. 43-58; Роровић, 1990, стр. 57-62).

Од ове градине комуникација је даље ишла западно у правцу села Ораховица, смјештеног 6 км западно од насеља Плана. На локалитету Ораховице I, Ораховице, Билећа, пронађено је римско насеље. Иако није у потпуности истражено, богати археолошки налази (датирани у раздобље од I до IV вијека), положај и про-

странство насеља указују на постојање једног већег градског центра. Његови остаци заузимају површину од око 700 x 400 м. На њивама око Витановог дола и у Витановом долу такође су откривени грађевински остаци римског насеља, фрагменти цигле, цријепа и другог покретног материјала. Међу обрађеним каменим блоковима (четири обрађена блока са приближним димензијама 2,10 x 1, и 40 x 0,50), нађен је оборен камени ципус, у хоризонталном положају (висина 1,21 м, ширина 0,80 м, дебљина 0,76 м). На бочним странама се налазе идентичне представе генија смрти, док су на дужим странама тордиране плитке бордуре. Ципус лежи на једној каменој плочи чија је источна страна утонула у земљу па је под благим нагибом (2,10 x 1,40 x 0,45) (Војановски, 1985, стр. 15-19; Војановски, 1988, стр. 110-115; Поповић, 1990, стр. 63-66). На локалитету Ораховице II, Ораховице, Билећа, пронађени су римски новчићи цара Тиберија (14-37. године), Каракале (211-217. године) и Констанса (337-350. године) (AL ВІН III, 1988, стр. 188; Ballif, 1893, стр. 38; Sergejevski, 1962, стр. 81).

Комуникација је даље ишла западно, према сусједном насељу Фатница, удаљеном од Ораховица 3 км а смјештеном на ободу Фатничког поља. Поред магистралног пута Билећа-Столац у насељу Фатница, тачније јужно испод пута, на ободу Фатничког поља, нађен је значајан натпис. Његов текст гласи: *D(is) M(anibus) / Tattaris Veneti / filius et Temus An/naei filia Batoni / filio annorum / XX et Anna<e>ae / fil(i)ae annorum XXV / fil(i)is pientissimis / vivi fecerunt / sibi / et suis* (CIL III 12800+p. 2258. Уп. Radimsky, 1892, стр. 126, sl. 5; Patsch, 1900, стр. 174; Војановски, 1976, стр. 36; Војановски, 1977, стр. 97; Škegro, 2003, стр. 155; Šačić, 2011, стр. 171-172). Овај натпис је по ономастичкој формули сличан натпису из Укшића (Љубомир) (ILJug 106. Уп. Sergejevski 1935, стр. 21, Tab VI, sl. 6; Војановски 1977, стр. 80, sl. 6; Šačić 2011, стр. 177-178). Сва имена су илирска *Tattaris* (Alföldy, 1969, стр. 306), *Venetus* (Alföldy, 1969, стр. 323), *Temus* (Alföldy, 1969, стр. 306-307), *Annaeus* (Alföldy, 1969, стр. 150), *Bato* (Alföldy, 1969, стр. 163-164), а именска формула је карактеристична за домаће становништво, што указује да се на овом подручју процес романизације одвијао релативно споро у односу на друге крајеве Далмације (Уп. Katičić, 1962, стр. 112; Војановски, 1988, стр. 110-111). Натпис се датира у II вијек (Војановски, 1977, стр. 82).

Положај и пространство насељености овог подручја, као и археолошки налази, указују на постојање комуникације која је ишла од Леусинијума преко Планае, па даље ободом Фатничког поља у правцу Берковића, одакле се преко Предоља спуштала у

Столац (*Diluntum*). Милијација комуникације од раскрснице Мокри до до Стоца изгледала би овако: Мокри до 2 км – Плана 6 км – Ораховице 4 км – Фатница 5 км – Дивин 6 км – Бијељани 8 км – Берковићи 18 км – Столац (Ballif, 1893, стр. 38; Војановски, 1985, стр. 15-19; Војановски, 1988, стр. 110-115; Поповић, 1990, стр. 32-35).

ЗАКЉУЧАК

На основу археолошких налаза и геоморфолошких карактеристика терена, сматрамо да је у источној Херцеговини постојало неколико комуникација (сл. 2). Једна је ишла из Леусинијума на сјевер, ка Билећи и Гацку, и била је мањег значаја од другог крака који је ишао према Црној Гори. Ријеч је о наставку комуникације Епидаурум–Леусинијум, за коју значајне податке доноси *Tabula Peutingeriana* наводећи путне станице с раздаљином између њих. Комуникација од приморја ка Подрињу кретала је од путне станице Цавтат (*Epidaurum* XX) и ишла на Требиње (*Asatum* XX), Моско или Љубомир (*Ad Zizio* XXVIII), Паник–Билећа (*Leusinium*) на раскрсницу Мокри до – Плана – Ораховице – Фатница – Берковиће – Дилунтум, гдје су констатовани остаци античких насеобина.

Пут *Мокри до – Дилунтум* представља наставак комуникације Епидаурум–Леусинијум за коју значајне податке доноси *Tabula Peutingeriana* наводећи путне станице. Данас је тешко поуздано утврдити трасу овог пута, али се на појединим мјестима може претпоставити његово постојање. Као најјачи путоказ служе остаци насеља и материјални налази који указују на општи правац цесте. Од комуникације *Мокри до – Дилунтум* сачувани су малобројни трагови на ободу Планског поља, Ораховицама, Фатници и Берковићима. На подручју Плана, Ораховица, Фатнице и Берковића, пронађени су остаци римског насеља. На овим локалитетима су откривени и усјеци и остаци старе калдрме, широке око 3,5 м.

На Планском пољу су приликом орања нађени темељи римских зграда и грађевински материјал. Источније од Плана и Планског поља налази се градина Каштело, на којој су се сачували остаци римског зида са уситњеном керамиком у малтеру као и већи фрагменти керамике, што потврђује да је и овдје на илирској градини било подигнуто римско утврђење. На локалитету Ораховица, на обрадивим површинама изоравају се фрагменти керамике, кровне цигле и камен тесаник. Грађевински остаци насеља простиру се на већој површини. У већим количинама јавља се посебно кровни цријеп, и то на локалитетима Црквине и Влаке. Иако је античко насеље у Ораховицама у потпуности неистражено, археолошки налази, положај и његова претпостављена

површина (700 x 400 м) указују на већи центар. Вјерује се да Деремистима – пошто су насељавали простор од Стоца до Билеће – припада и натпис из Фатнице, који се датира у II вијек.

Насељености овог подручја, као и археолошки налази, указују на постојање комуникације која је ишла од Леусинијума преко Планае, па даље ободом Фатничког поља у правцу Берковића, одакле се преко Предоља спуштала у Столац (*Diluntum*).

СКРАЋЕНИЦЕ	AL BiH	Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
	ANU BiH	Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
	SBI	Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo (Godišnjak).
	CIL	Corpus Inscriptiones Latinarum, Berolini.
	GZM BiH	Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini, Sarajevo.
	Plin. HN	C. Plinii Secundi, Naturalis Historiae, Lipsiae.
	Tab. Peut.	C. Müller, Itineraria Romana, Römische Reisenwege an der Han Der Tabula Peutingeriana, Strecker und Schröder in Stuttgart, Stuttgart.
	VAMZ	Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu, Zagreb.
	ILJug	A. et J. Šašel, (1963). Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia Inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt, <i>Situla</i> , 5, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana.

ИЗВОРИ	Arheološki leksikon (1988). <i>Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine</i> . Tom I–III, Mape 1–4. Sarajevo: Zemaljski muzej.
	Müller, C. (1916). <i>Itineraria Romana, Römische Reisenwege an der Han Der Tabula Peutingeriana</i> . Stuttgart: Strecker und Schröder in Stuttgart.
	Kolbt, A. / Walser, G. / Jansen, U. (2012). “ <i>Miliaria Imperii Romanai, Illyricum et provinciae Evropaе Graecae</i> ”. Berlin: De Gruyter.
	Plinii Secundi, C. (1906). <i>Naturalis Historiae</i> . Lipsiae: Ed. B. G. Teubner.
	Corpus Inscriptionum Latinarum, (1873). <i>Consilio et auctoritate Academiae litterarum regiae</i> . Berolini: Borussicae editum, Ed. Th. Mommsen, Voll. III.
	A. et J. Šašel, (1963). Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia Inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt, <i>Situla</i> , 5, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana.

- ЛИТЕРАТУРА Alföldy, G. (1969). *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*. Heidelberg: Carl Winter UNIVERSITÄTSVERLAG.
- Ballif, P. (1893). *Römische Strassen in Bosnien und der Herzegowina I*. Wien: VOM BOSNISCH-HERCEGOVINISCHEN LANDESMUSEUM.
- Beslagić, Š (1971). *Stećci: Katalosko - topografski pregled*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Bojanovski, I. (1973). „Rimska cesta Narona – Leusinijum kao primjer saobraćajnog kontinuiteta”. *Godišnjak ANUBiH*, X, CBI knj. 8, 137–187.
- Bojanovski, I. (1976). „Gatačko polje u antici”. *Tribunia*, 2, 17–44.
- Bojanovski, I. (1977). „Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji (I): Prethistorijska i antička komunikacija Salona – Narona i njena topografija u svjetlu arheoloških i historijskih izvora”. *Godišnjak ANUBiH* XV, CBI knj. 13, 83–152, T. I–III, Pr. 2+ karta.
- Bojanovski, I. (1985). „Ilirska plemena u istočnoj Hercegovini i njihov smeštaj”. *Tribunia*, 9, 7–24.
- Bojanovski, I. (1987). „Prilozi za topografiju rimskih i predrimskih komunikacija i naselja u rimskoj provinciji Dalmaciji (V), Gornje Podrinje u sistemu rimskih komunikacija”. *Godišnjak ANUBiH*, XXV, CBI knj. 23, 63–174, T I–II, Pr.1+karta.
- Bojanovski, I. (1988). „Bosna i Hercegovina u antičko doba”. Sarajevo: ANUBiH Djela knj. LXVI, CBI knj. 6.
- Дедијер, Ј. / Бурић-Козић, О. / Филиповић, М. / Мићевић, Љ. (2004). „Херцеговина – антропогеографске студије“. Бања Лука: (приредили: Д. Петковић и Р. Таминџија), Друштво за очување баштине, (репринт).
- Evans, A. J. (1883). *Antiquarian Researches in Illyricum*, I–II. Westminster.
- Katičić, R. (1962). „Die illyrischen Personennamen in ihren südöstlichen Verbreitsgebiet“. *Živa antika*, XII/1, 95–120.
- Kreševljaković, H. (1957). *Hanovi i karavanseraji u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Naučno društvo BiH.
- Patsch, C. (1900). „Nove rimske epigrafske tečevine iz Bosne i Hercegovine“. *GZM u BiH*, XII, 169–174.
- Пејановић, Б. (1955). *Становништво Босне и Херцеговине*. Београд: Научна књига.
- Роповић, Џ. (1990). „Antička naselja uz komunikaciju Epidaurum – Narona“. Magistarski rad odbranjen u Dubrovniku 22. 6. 1990 (rukopis, neobjavljen).
- Radimsky, V. (1892). „Arheološke crtice”. *GZM u BiH*, IV, 121–127, 221–223.

Radimsky, V. (1894). „Gomile u Bilećkom kotaru u Hercegovini”. *GZM u BiH*, VI, 97–103.

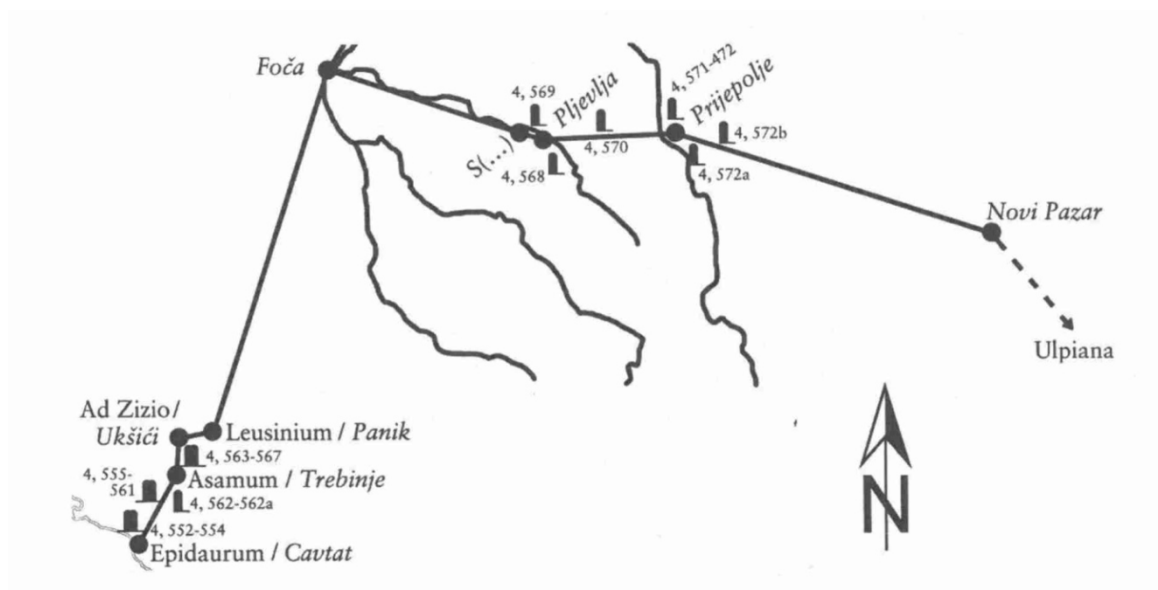
Sergejevski, D. (1935). „Iz rimske arheologije”. *GZM u BiH*, XLVII, 17–22.

Sergejevski, D. (1962). „Rimska cesta od Epidauruma do Anderbe”. *GZM u Sarajevu*, XVII, 73–105.

Šačić, A. (2011). „*Antički epigrafski spomenici istočne Hercegovine*”. Sarajevo: Filozofski fakultet (rukopis; magistarski rad).

Škegro, A. (2003). „Rimski spomenici iz Bosne i Hercegovine”. *VAMZ*, 3, s. XXXVI, 135–164.

ПРИЛОЗИ

СЛИКА 1: КОМУНИКАЦИЈА EPIDAUROM–LEUSINIUM–FOČA СА ПРИКАЗОМ НАЛАЗА МИЉОКАЗА (MILIARIA IMPERII ROMANAI 2012, 234).

GLIGOR M SAMARDŽIĆ

UNIVERSITY OF PRIŠTINA WITH TEMPORARY HEAD-OFFICE
IN KOSOVSKA MITROVICA, FACULTY OF PHILOSOPHY

SUMMARY

NOTES ABOUT THE COMMUNICATIONS MOKRI DO – DILUNTUM WITH
SIDEWAYS SETTLEMENTS

This work presents the communication data Mokri do–Diluntum with sideways settlements. From the station Leusinium (Panik), the road went north to the place Mokri do, where it was divided into two directions. One direction was west over Plana, Orahovice, Berkovići to Diluntum. The second one was north into the interior of Dalmatia province over Gacko to Podrinje. Archeological finds from the south of Dalmatia province (eastern Herzegovina) shows that network of Roman communications was developed very early in this area. This work presents facts about the new outfield observations about the remains of the roads and settlements Plana, Orahovice, Fatnica in this area, too.

KEY WORDS: communication, settlements, Eastern Herzegovina, Southern Dalmatia, Mokri do, Diluntum.